

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Lehtonen, Kimmo

Title: Eksistentiaalisia näkökulmia sosiaalityöhön : asiakastyön mielekkyyttä ja merkitystä etsimässä

Year: 1990

Version: Published version

Copyright: © Sosiaalipoliittinen yhdistys, 1990

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Lehtonen, K. (1990). Eksistentiaalisia näkökulmia sosiaalityöhön : asiakastyön mielekkyyttä ja merkitystä etsimässä. *Sosiaalipolitiikka*, 15(2), 109-117.

Eksistentiaalisia näkökulmia sosiaalityöhön

Asiakastyön mielekkyyttä ja merkitystä etsimässä

Kimmo Lehtonen

Aluksi

Syrjäytymiseen tai marginalisoitumiseen liittyvät teemat ovat olleet taajaan esillä 1980-luvun suomalaisessa sosiaalipoliittisessa keskustelussa. On puhuttu työmarkkinoiden lohkoutumisesta, työttömyydestä ja köyhyydestä, varoiteltu uusista sosiaalisista tai kulttuurillisista halkeamista sekä arvosteltu sosiaalipolitiikkaa ”keskiluokkaistumisesta” (Karisto 1988, 17).

Käyty keskustelu ei kuitenkaan aina ole kantautunut yhteiskunnalliseen päätöksen tekoon asti. Syitä on varmasti monia. Yhteiskuntapolitiikan päätöksenteon ilmapiiri on tätä nykyä kovin talouspainotteinen, mistä johtuu etteivät tasa-arvoa korostavat periaatteet ole toteutuneet. Koko marginalisoitumisen ja syrjäytymisen ongelma halutaan toisinaan jopa kiistää vetoamalla keskivertokansalaisen kohonneeseen elintasoon ja sen aikaan saamaan ”kulutusjuhlaan”.

Yhteiskunta ja kulttuuri määrittelevät kunkin hetkisen yhteiskunnallis-taloudellisen kehitysvaiheensa perusteella sen, mitä pidetään poikkeavuutena ja sosiaalisena ongelmana. Kyseiset ongelmat puolestaan näyttävät selvästi kasautuvan väestön osiin, joiden elinolosuhteet ovat sekä taloudellisesti että sosiaalisesti kaikkein heikoimmat. (Sipilä 1985 a). Syrjäytyneissä marginaaliryhmissä taloudelliset, sosiaaliset ja psyykkiset ongelmat kasautuvat ja tiivistyvät erilaisissa marginaaliseen elämäntapaan liittyvissä sosiaalisissa vuorovaikutusverkostoissa. Sipilän (1985) mukaan syrjäytymiseen liittyy olennaisesti yksilöitä ja yhteisöjä yhdistävien siteiden heikkeneminen ja vähitellen tapahtuva sivuun jääminen erilaisilta sosiaalisen elämän

näyttämöiltä (ks. Karisto 1988, Sipilä 1979, 1985 a ja 1985 b).

Tätä on entisestään tehostanut Suomessa poikkeuksellisen nopeasti tapahtuneet teollistuminen ja kaupungistuminen, jotka ovat oleellisesti muuttaneet yhteiskuntamme sosiaalista kiinteyttä. Kehitys on johtanut voimakkaaseen muuttoliikkeeseen maaseudulta kaupunkiin ja uusien teollisuusyhteiskuntien nopeaan syntymiseen. Maatalousyhteiskunnalle ominainen perheen ja suvun sosiaalinen kiinteytys, joka on korostanut perheen ja suvun velvollisuutta huolehtia jäsentensä hyvinvoinnista, on yhteiskunnallisen murroksen myötä murentunut. Itse asiassa yhteiskuntamme on jo siirtymässä ”City-kulttuuriin”, joka todennäköisesti entisestään korostaa em. juurettomuuden ongelmia.

Tämän kirjoittajan henkilökohtaiset kokemukset yhtäältä yliopiston opettajana sekä toisaalta koulukotinuorten musiikki- ja psykoterapeutina vahvistavat käsitystä yhteiskunnassamme tapahtuvasta polarisaatiokehityksestä, joka jakaa väestön kahtia, A-luokan kansalaisten suureen enemmistöön sekä B-luokan syrjäytyneisiin kansalaisiin, jotka putoavat usein paitsi työmarkkinoilta, myös erilaisten edunvalvontajärjestelmien ja sosiaalipolitiikan etuisuuksien ulkopuolelle (ks. Lehtonen 1989 a). Tällaisille kansalaisille yhteiskunnalla ei eri tavoin toteutetun kontrollin lisäksi näytä olevan kovin paljoa tarjottavanaan (ks. Lehtonen 1983 a, b, Rostila 1989). Erityisesti tämä on havaittavissa nuorten kohdalla. Tasapainoisista ja taloudellisesti turvatuista kodeista tulevat, hyvin menestyvät, nuoret ovat nykyisin entistä kypsempiä, monipuolisesti sivistyneitä ja entistä paremmilla psyykkisillä ja sosiaalisilla val-

miuksilla varustettuja. Tällaisille nuorille heitä ympäröivä maailma avautuu erilaisten monipuolisten ja kiinnostavien mahdollisuuksien horisonttina, josta oman itsetunnon, myönteisen minäkäsityksen ja kyvykkyyden avulla muovataan itselle sopivat, mielekkäät ja tyydyttävät elämäntehtävät. Tällaisille nuorille myös osallistuminen ja vaikuttaminen yhteiskunnalliseen yms. päätöksentekoon on päiväselvä asia (Lehtonen 1989 a ja b).

Tilanne on paljon ongelmallisempi sosiaali- ja terapiatyön kohteena olevien monigelmaperheiden kohdalla. Moniongelmaperheiden taustalta löytyvät varsin tavallisesti huono tai olematon perus- ja ammattikoulutus, muutto kehitysalueelta Ruotsin tai ruuhkasuomen suhdannevaihtelun työvoimareserviksi, useita muutto- ja ”hanttitöiden” perässä paikkakunnalta toiselle (ks. Ahtonen & Järvelä 1988, Karisto 1988, Lehtonen 1983 b, 1989 a, Sipilä 1985 a).

Edellä kuvattujen ongelmien taustalla olevan marginaaliperheen kuvaan voidaan usein liittää myös perheen rikkoutuminen, monisyiset mielenterveys-, sopeutumattomuus- ja päihdeongelmat. Sanalla sanoen edellä kuvattu B-luokan kansalainen sijoittuu yhteiskuntamme sosiaaliseen pohjakerrokseen, jossa olemista usein leimaa yleinen ja kaiken kattava keinottomuus, voimaton alttiina oleminen erilaisille anonyymeille yhteiskunnallisille voimille sekä kontaktin kadottaminen omiin vaikutusmahdollisuuksiin (ks. Lehtonen 1983, Lehtonen 1989 a).

Kehityskulku, eräänlainen ”tavallinen tarina”, jonka sosiaalityön parissa työskentelevä joutuu liian usein myöntämään todeksi, näyttää kasauttavan erilaisten yhteiskuntastruktuurisamme vaikuttavien ongelmien sosiaalisia ja psyykkisiä seurannaisia tiettyyn väestönsaan. Kehityksen taustalla näyttää olevan kysymys yhteiskuntastruktuurin makrotasoisesta ongelmallisuudesta, joka kaikkein kovimmalla paineella kohdistuu marginaaliseen väestön osaan synnyttäen vihaa, apatiaa, keinottomuutta, destruktiivisia ja luopuvia ratkaisuja, kyvyttömyyttä sosialisatio- ja kasvatustuuseen jne. (ks.

Eräsaari 1990 a, Jarva 1989, Lehtonen 1982 a, 1982 b).

Näyttää myös ilmeiseltä, että kysymyksessä on tietynlainen elämäntapa, jolla on taipumus kumuloitua ja uusintaa itseään varsin tehokkaasti. Tämä merkitsee sitä, että lapset ja nuoret ryhtyvät jo varsin varhain omassa käyttäytymisensä ilmentämään ja läpielämään tuohon, ainoaan heidän tuntemaansa, elämäntapaan, liittyviä usein verbaalisen käsittelyn ulkopuolelle sijoittuvia merkitysristiriitoja. Näyttää siltä, että monesti assosiaaliset nuoret ryhtyvät toimisaan sellaisten asioiden tulkiksi, joiden edessä aikuiset ovat joutuneet apaattisesti taipumaan, tai joita he esimerkiksi päihdeiden avulla pakenavat. Syntyy kohteetonta assosiaalisuutta, välinpitämättömyyttä, rikollisuutta yms. destruktiivista yksilöä itseään ja yhteisöä vahingoittavaa toimintaa, jonka seuraukset herättävät ns. kunnan ihmisessä usein tekojen sinällään ilmentämää voimakasta vihaa ja halveksuntaa (ks. Lehtonen 1982, 1982 b, 1983 b, 1985, Mäkelä 1982).

Vastuunsiirtojärjestelmät ja yhteiskunnan murros

Yhteiskunnallisen murroksen myötä ovat myös erilaiset hoitolaitokset yleistyneet. Tämä puolestaan on aiheuttanut asenteellisen käänteän, jossa erilaiset sosiaalisia ongelmia ja sosialisatiota harjoittavat instituutiot ovat muodostuneet tietynlaisiksi yhteiskunnan ylläpitäviksi ”vastuunsiirtojärjestelmiksi”. Perhe- ja sukuyhteyksien löyhentyessä on myös niiden kyky ottaa vastuuta jäsentensä hyvinvoinnista häviämässä. Sosiaalista huoltoa ja kontrollia harjoittavat instituutiot ovat vanhastaan yhteiskunnallisen kontrollin ohella palvelleet myös sosiaalisesti syrjäytyneiden perheitä lievittämällä syyllisyyttä samalla vapauttaen perheen työkuuntoiset jäsenet palkkatyöhön perhepiirin ulkopuolella. (Sipilä 1985 a).

Teollisuuden kehittyessä on syntynyt huomattava määrä instituutioita, jotka ottavat osan

perheen hoito- ja kasvatusvastuusta itselleen. Samalla tällaiset instituutiot (sosiaalitoimi, koululaitos, sairaalat, mielisairaalat, vanhainkodit yms.) toimivat myös yhteiskunnallisen valvonnan ja kontrollin välineinä, jotka jatkuvasti tarkkailevat poikkeavuutta.

Ongelmien kohdatessa ”vastuunsiirto” tapahtuu perheeltä ammattiauttajalle usein niin itsensänselvästi, että tällä hetkellä katsotaan yleisesti, että esim. sosiaalisesti sopeutumattomista, alkoholisteista, mielisairaista tai vanhuksista huolehtiminen kuuluu automaattisesti hoivayhteiskunnan ylläpitämän ”vastuunsiirtojärjestelmän” toimialaan. Vastuunsiirtojärjestelmän asiakkaita puolestaan leimaa ainakin yksi yhteinen piirre; rajoittuneet mahdollisuudet tuotantoelämään osallistumisessa.

Samanaikaisesti nopean yhteiskuntakehityksen ja siihen läheisesti liittyvän rakennemuutoksen kasvavat vaatimukset ovat nopeasti syrjäyttämässä entistä enemmän ihmisiä sekä työtä että perheestä. Kansalaisten ja palkkatyöntekijöiden ”kvalifikaatiovaatimusten” kohotessa erottelee tietynlainen älykkyyden ja kyvykkyyden ”rasismi” ihmisiä valideihin ja invalideihin kansalaisiin. Valikointiprosessi korostuu alusta lähtien esim. koululaitoksen toiminnassa, jonka kautta monet syrjäytyvät jo ennen varsinaiseen työelämään astumistaan. (ks. Sipilä 1985 a).

Toisaalta yhteiskunnassamme toimivat vastuunsiirtojärjestelmät ikään kuin paradoksaalisesti takaavat sen, että ongelmat pysyvät poissa ”tavallisen ihmisen” ulottuvilta. On siis Sipilän (1985) tavoin kysyttävä, miten tavalliset ihmiset suhtautuvat syrjäytymiseen. Onko entisen kiinteärakenteisissa yhteisöissä eläneen ihmisen tilalle syntymässä kokonaan uusi ihmistyyppi, ”homo urbanicus”, joka ei kykene ymmärtämään toisia ihmisiä, elämään luonnostaan kuuluvaa ahdistusta ja hätää, vaan on etäännytynyt toisten ihmisten läheisyydestä ja samalla menettänyt jotakin olennaista myös omasta ihmisyydestään. Edellä kuvattua narsistista elämänsäntettä leimaa ajatus siitä, että ihmiset pyrkivät enenevässä määrin näkemään maailman si-

ten kuin se heidän itsensä kannalta vaikuttaa miellyttävältä. (ks. Ikonen 1989, Sipilä 1985).

Avainkysymys on ihmisen lisääntynyt vieraantuminen ja tähän liittyvä kyvyttömyys kohdata ja hallita omaa ahdistustaan. Tilannetta edesauttaa erityisesti se, että ennen niin luonnollisesti elämään kuuluneet tapahtumat; kuolema, hätä, sairaus ja ”hulluus” ovat ikään kuin hävinneet professionaalisen esiripun takana olevalle ”näyttämölle” (ks. Lehtonen 1984 c). Kuvatussa tilanteessa nykyihmisen on yhteiskunnassa legitimoitujen vastuunsiirtojärjestelmien turvin mahdollista eristää psyykkisestä elämysmaailmastaan kaikki negatiiviset, surulliset tai ahdistavat teemat ja samalla luoda niiden tilalle miellyttävä tuottamiseen ja kulutukseen perustuva idealisoitu mielikuva ”pehmeästä elämästä”. Mielikuvan luomisessa myös mainonta ja joukkotiedostus ovat monella tavalla samanaikaisesti sekä luoden että ilmentäen vieraantunutta todellisuuskuvaa.

Narsismin ongelma liittyy ennenkaikkea ihmisen vieraantumiseen omasta itsestään; ihmisen ei kykene mielekkäästi ja ilman korvikeobjekteja rakastamaan itseään. Tämä ”puute” tekee usein myös toisista välittämisen ja siihen liittyvät vastuukysymykset ongelmallisiksi. Edellä kuvattu kehitys tukee myös ihmispSYyken ”slitting” -mekanismia, jossa ahdistusta tuottavat ja negatiiviset asiantilat pyritään eristämään tietoisuudesta rationalisoimalla ne tai projisoimalla ne erilaisiin ”syntipukkeihin”, jollakin tavalla poikkeaviin väestönsiiin tai muihin ryhmiin. (ks. esim. Foucault 1980, Goffman 1963, Ikonen 1989, Lehtonen 1985). Vastuunsiirtojärjestelmät ovat yhteiskunnassamme synnyttäneet erilaisia ”näyttämöitä”, jotka ovat varsin voimakkaasti etäänntyneet toisistaan.

Tällä hetkellä voidaan ainakin puhua ”kunnan kansalaisten”, ”ongelmaisten” ja ”ammattiauttajien” näyttämöistä, joilla ei välttämättä ole kovinkaan paljoa tekemistä toistensa kanssa. Kommunikaatiota tai keskustelua kuvattujen ”näyttämöjen” välillä esiintyy vähän, ”kunnan ihmisillä” on omat tiedonvälitys ja -valikointi-

menetelmänsä. Ammattiauttajien näyttämöllä kommunikointi tapahtuu koulutuksen ja ammattilehtien välityksellä, joissa välitetyn tiedon läpäisevyys muiden näyttämöjen suuntaan näyttää olevan huono. ”Ongelmaisten näyttämö risteytyy vain osittain ”ammattiauttajien” kanssa ja häviää ainakin osittain muiden kuin kyseisen ryhmän ulottuvilta. (ks. Eräsaari 1990 b, Lehto 1990, Lehtonen 1983 ja 1984).

Vastuunsiirron ja ”sijaisvastuun” kysymyksiä

Psykiatri Martti Siirala (1972) mukaillen voidaan puhua tietynlaisesta yhteiskunnan ylläpitämisestä ”vastuun ja poikkeavuuden” samanaikaisesta elaboroinnista, mekanismista, jonka avulla tehokkuuteen pyrkivä yhteiskunta jatkuvasti poistaa rakenteissaan olevaa ja niiden tuottamaa poikkeavuutta ja siihen liittyvää vastuuta eristämällä poikkeavia; syrjäytyneitä, rikkollisia, mielisairaita jne. ”kunnon kansalaisten näyttämöltä” erilaisten alati monipuolistuvien vastuunsiirtojärjestelmiensä piiriin. Nykyisin sosiaalityö toimii tässä järjestelmässä muiden normaalipalvelujen rinnalla. Aikaisemmin se nähtiin enemmänkin muiden suojaverkona.

Ongelmia uusintavan ”sijaisvastuun” ydinkysymys on puolestaan siinä, että joku vaikeudessa olevan perheen jäsenistä ottaa suuren osan perheen ja lähiympäristön ongelmista harteilleen. Sijaisvastuun ottaminen voi tapahtua jo vauvaiässä; huonosti hoidettu ja kohdeltu vauvaikäinen saattaa tällä tavalla ottaa osan äitinsä ja perheensä raskaasta taakasta kannettavakseen. Tämän kirjoittajan toimiessa Turun A-klinikan työntekijänä asiakaskuntaan kuului eronnut, vaikeista alkoholiongelmista kärsivä nuori äiti, joka oli joutunut antamaan lapsensa adoptoitavaksi. Keskustelumme palasivat alati sijaisvastuun ankaraan teemaan äidin kertoessa lapsestaan, joka makasi apaattisena pinnasängyssään hänen juopotellessaan tai potiessaan masentuneisuuden lamauttamaa krapulaa.

Edellä kuvattu huonoon huolenpitoon ja puutteelliseen perusturvallisuuteen liittyvä ”si-

jaisvastuu” jatkuu helposti lapsen kehityksen myötä antaen oman lisänsä sen eri kehitysvaiheisiin. Kirjoittajan käsityksen mukaan suuri osa vaikeasti häiriintyneiksi luokitelluista ihmisistä on kantanut ”sijaisvastuun” ankaraa taakkaa jo kauan ennen kuin se edes inhimillisesti katsottuna olisi ollut mahdollista. Syrjäytyminen, epäsosiaaliset ja rikolliset, itsetuhoon päätyvät destruktiiviset ratkaisut, alkoholismi jne. ovat monesti sopeutumisyriksiä mahdottoomaan psyykkiseen ja sosiaaliseen tilanteeseen. Samalla ”sijaisena sairastavat” toimittavat kuitenkin tärkeätä yhteiskunnallista tehtävää kanavoimalla ”kunnon kansalaisten näyttämöllä”, ts. alati kiristyvässä kilpailuyhteiskunnassa syntyvää ”kitkaa”, kateutta vihaa yms. tunteita, joita ei suhteessa omaan itseen osata mielekkäästi kohdata (ks. Ketonen 1980, Lehtonen 1989 a, Siirala 1972).

Vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen on vanhastaan ollut tärkeätä vetää selvä raja eri ”näyttämöiden” välille. ”Järjen ja hulluuden” sekä ”terveyden ja sairauden” näyttämöillä toimiminen ja toiminnan logiikka ovat erilaisia. Jälkimmäisiin kategorioihin sisältyvät syrjäytyneet, mielisairaavat, laiskurit ja rikolliset yms., jotka eivät voi tai halua sopeutua yhteiskuntaan. ”Kunnon kansalaisten näyttämöllä” toimivien on puolestaan rauhoittava tietää, että heikkohermoisille, poikkeavilla tai muutoin syrjäytyneille on olemassa omat hoito- ja säilytyspaikkansa, jossa he saavat tarvitsemansa ammatillisen hoidon ja samalla pysyvät poissa heidän omalta näyttämöltään (ks. Foucault 1980).

Ovatko asiakastyön ristiriidat mielekkyysongelmia?

Elämän ja toiminnan mielekkyyttä koskevat, ihmistä toimivana ja tietoisena subjektina tarkastelevat, teorit ovat nykyisin nousseet erääksi ihmistieteiden keskeiseksi tutkimuskohteeksi. Nämä teorit ovat tärkeitä myös sosiaalityön kannalta.

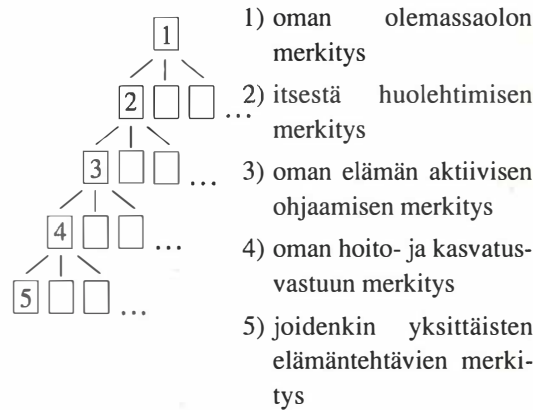
Mielekkyyssideat ovat kompleksisia, ts. mo-

net asiat ovat varsin laajoissa puitteissa sekä mielekkäitä että epämiellekkäitä. Mielekkyyssideoita tulisi tarkastella nimenomaan toimivan ja ratkaisuja tekevän subjektin näkökulmasta. Sosiaalityön tulisi pyrkiä tavoittamaan mahdollisimman aidosti asiakkaidensa ”näyttämön logiikka”, ts. siihen liittyvä perspektiivi maailmaan ja ympäröivään kultuuriin. Jokainen ihminen näkee asiat sekä mielekkäinä että epämiellekkäinä kaikkien merkityksellisten elämäntilanteiden kannalta siinä todellisuudessa, jossa hän elää. Mielekkyysskysymyksiin nivoutuvat esim. sosiaalisesti ongelmaisen asiakkaan merkityksellinen menneisyys, aktuaalinen nykyisyys ja ennakoitu tulevaisuus. Kirjailija Marcel Proust (1970) kiteyttää asian osuvasti: ”Maailma on kaikille sama, mutta kaikille erilainen”. Työntekijän on tärkeää ”ymmärtää” asiakkaansa elämäntapaa ja siihen ankkuroituvia merkityksiä. Kysymys on siitä, että työntekijä pyrkii aidosti ymmärtämään sitä tapaa, jolla asiakkaan psyyke käsittelee hänen elämysmaailmaansa ja sosiaalisen ympäristöönsä sijoittuvia merkityskokemuksia. Mielekkyyssideoiden keskeisenä ajatuksena on sen ”mielen” tavoittaminen, mitä ”järkeä” erilaisissa toiminnoissa ja interventioissa asiakkaan kannalta on. ”Mielen” tulkinta on kulttuurillisesti määrittävä vuorovaikutusprosessi, jossa tiivistyy myös työntekijän kultuuritausta ja siihen läheisesti ankkuroituvat käsitykset olevasta. (ks. Lehtonen 1983).

Yritys tavoittaa asiakkaan ”näyttämölle” ikään kuin piilotettuna sijoittunut mielekkyyss rakenne merkitsee samalla myös asiakkaan subjektiivisuuden ja itsetietoisuuden kunnioittamista, joka usein jo sinänsä toimii asiakassuhdetta myönteiseen suuntaan rakentavana tekijänä. Voidaan myös väittää, että juuri asiakkaan persoonalliseen ja ainutkertaiseen ”psykkiseen todellisuuteen” sijoittuvien mielekkyysskoke-
musten tavoittaminen toimii kriteerinä sen suhteen, jäävätkö työntekijän toimet ja interventiot vain ulkokohtaisten periaatteiden ”tyhjäksi” esittelemiseksi, vai voidaanko niiden avulla ta-

voittaa joitakin olennaisempia kysymyksiä. (ks. myös Aaltonen 1988, Jarva 1989, Rostila 1988).

Mielekkyyssongelmat eivät sosiaalialalla kuitenkaan ole ainoastaan asiakastyön ongelmia, vaan ne nousevat tavan takaa myös työntekijän mieleen. Mielekkyyssongelmia voidaan Phenixin (1974) mukaan kuvata seuraavan hierarkisen muodostelman avulla.

Phenixin (1974) mukaan erilaiset ”elämän mielekkyyttä ja merkityksellisyyttä” koskevat kiistakysymykset palautuvat aina tavalla tai toisella ihmistä koskeviin syvällä oleviin eksistentiaaliin ristiriitoihin; ongelmat ja konfliktit ovat hänen mukaansa usein oireita joistakin syvem-
mällä olevista ihmisyyttä ja inhimillistä elämää koskevistä ongelmista ja ristiriitaisuuksista. Ajattelua voidaan kuvata merkitysten hierarkiana, jonka ylimpänä portaana on kysymys elämän tarkoituksellisuudesta. Tästä peruskysymyksestä voidaan johtaa useita rinnakkaisia ja eritasoisia askelmia, jotka liittyvät alemman tasoihin elämäntehtäviin; omasta hyvinvoinnista ja terveydestä huolehtimisen merkityksellisyys, kasvatusvastuusta huolehtimisen merkityksellisyys, lähimmäisiä koskevan vastuun ottamisen merkityksellisyys jne. Monet sosiaalityön asiakassuhteissa ilmenevät ongelmat palautuvat viimekädessä esitettyyn hierarkian ylimmille tasoille. Monissa ongelmallisissa asiakassuhteissa työntekijä törmää kaikkein ylimpään hierarkiseen tasoon, joka voidaan ilmaista

ajatuksella: ”koska kukaan ei ole minusta välittänyt, ei myöskään minun tarvitse välittää”. (ks. Lehtonen 1988). Samaa asiaa on teoksissaan lähestynyt ainakin Victor Frankl (1983, 1986). Merkityksellisyyden ideaa on myös hieman teknologisemmin sivuttu erilaisissa tarpeen tyydytystä koskevilla taksonomioissa, joista ehkä tunnetuin on Maslow'n (1950) tarvehierarkia.

Phenixin (1968) esittämä hierarkia on kuitenkin muita näkemyksiä dynamisempi, koska sen avulla voidaan esittää ikään kuin sellainen leikkauspiste, jossa ihmisen objektiivinen elämäntapa ja elämänhistoria leikkaa ihmisen ainutkertaista kokemusta itsestään ja ”osastaan” inhimillisen elämän näyttämöllä. Tätä osaa leimaavat sosiaalityön ongelma-asiakkaan kohdalla useasti voimakkaan ristiriitaiset halut ja vastahalut sekä aikaisempaan elämään ja sen sosiaalisiin kokemuksiin liittynyt kohteeton ja osittain voimatonkin vihantunne, joka on seurausta kovan sosiaalisen todellisuuden puristuksessa ”lyttyyn menneestä” elämästä. Saattaa kuitenkin olla, että hyvää tarkoittavan sosiaalityöntekijän interventiot jäävät tyhjäksi ja tarkoituksettomaksi ”pakertamiseksi”, mikäli asiakassuhteessa ei voida reflektoida ”näkyvien” ongelmien taustalla olevia eksistentiaalisia peruskysymyksiä.

Sosiaalialan työntekijöiden kohdalla voidaan vastaavasti lähteä olemisen mielekkyyttä koskevista kysymyksistä, joista voidaan johtaa esim. oman ammatin mielekkyyttä ja todellista tarkoitusta, oman ammattipätevyuden ylläpitämistä ja kehittämistä sekä täysipainoista asiakastyötä koskevia mielekkyysskysymyksiä. Sekä asiakkaiden että työntekijöiden kohdalla ongelmat palautuvat samaan urbaanin nykyihmisen peruskysymykseen. Voidaan vertauskuvallisesti sanoa, että nykyisin monen ihmisen elämässä on ”reikä”, jota jatkuvasti yritetään paikkailla erilaisilla ulkokohtaisilla toimenpiteillä ja ”verukkeilla”. Elämää ja työtä koskevat perusristiriitaisuudet pidetään usein poissa tietoisuudesta käyttämällä erilaisia suojautumismekanismeja; kieltämällä, torjumalla tai ratio-

nalisoimalla ne, tai tekemällä ne neutraaleiksi esim. vetäytymällä ammatillisen roolin tarjoaman suojan taakse. Tällä tavoin monet asiakastyön olennaisimmat eriarvoisuuteen ankkuroituvat ongelmat hävitetään työn arkitodellisuudesta kenties lopullisesti asiakkaiden omalle ”ongelmaihmissen näyttämölle”. Kuvattua ongelmien elaborointia voidaan tehdä esimerkiksi asiakkaita sopivasti valikoimalla, toimimalla ”säästöliekillä” omassa sosiaalityössä tai vetäytymällä kyynisyyden tai ”rasistisen” huumorin verhon taakse. (Kivinen & Lehtonen 1985 a, 1985 b).

Sosiaalityön ammattilaisen ongelmana on kuitenkin se, että ”asiakkaiden näyttämöllä vaikuttavien ristiriitojen ja ongelmien näkeminen todellisissa yhteyksissään ja mittasuhteissaan, merkitsee usein lähes toivottoman arkitodellisuuden paljastumista Suojaavista illuusioista huolimatta varsin monet ”terveyttä ja sairautta” sekä ”poikkeavuutta ja normaaliutta” koskevat ydinkysymykset palautuvat viimekädessä kysymyksiin elämisen mielekkyydestä ja tarkoitellisuudesta sekä inhimillisen tietoisuuden suhteesta tähän peruskysymykseen.

Onko sosiaalinen emansipaatio ratkaisu mielekkyysongelmiin?

Perinteisessä sosiaali- ja hoivatyössä eivät vain asiakkaat ole ongelmia uusintavan järjestelmän uhreja, vaan myös työntekijät saattavat jäädä järjestelmän ”vangeiksi”. Tämä saattaa ilmetä mielekkyyssristiriitoina, joiden näkyviä ulkoisia piirteitä ovat vieraantuminen, kiinnostuksen puute ja kyynisyys omien vaikutusmahdollisuuksien suhteen. Myös työntekijät alkavat helposti vieraantua itsestään, mikä näkyy erilaisten kaavamaisien ja epäpersoonallisten arkirutiinien epäproblemaattisena hyväksymisenä, luopumisena työn kehittämisvaatimuksista ja yhteisötason vaikuttamisesta. Tämä aiheutuu ainakin osittain siitä, että vastuunsiirtojärjestelmissä käsiteltävä vastuu ja sen mukanaan tuoma kuormitus muodostuu helposti niin suureksi, että

työntekijät eivät voi, eivätkä halua ottaa sitä vastaan, vaan pyrkivät helposti kokonaan torjumaan sen tai ainakin osittamaan sen mahdollisimman pieniin osiin. (ks. myös Goldstein 1990).

Vastuunottaminen inhimillisen elämän avuttomasta epäonnistumisesta, ahdistuksesta ja tuskaisesta neuvottomuudesta saattaa myös merkitä akuuttia mielenterveysriskiä vaikeiden ongelmien parissa työskentelevälle työntekijälle. Kuvaavaa edellä esitetyille ongelmille on se, että niistä ei juurikaan puhuta oikeilla nimillä. Työntekijä, joka altistuu kohtaamansa avuttomuuden ja ahdistuksen vaikutuksille alkamalla oirehtia omassa työ- ja yksityiselämässään, ei suinkaan kärsi mielenterveysongelmista, vaan asian ilmaisemiseksi on hoito- ja sosiaalityön ”näyttämöllä” keksitty muodikas ja neutraali nimike, ”burn out”, joka viittaa jonkilaiseen teknologiseen rinnastukseen rakettimoottorin loppuun palamisesta tai polttoaineen ehtymisestä. Saattaa olla, että mielenterveysongelmat, lysähtänyt avuttomuus ja ”hulluus” ovat käsitteitä, joille on käyttöä ainoastaan ”syrjäytymisen näyttämöllä”. Asian ydin voidaan kuitenkin liittää hyvin nopeasti kehittyvän yhteiskuntaelämän aiheuttamiin jatkuvasti lisääntyviin vaatimuksiin ja paineisiin. Tässä suhteessa voidaan Claes Anderssonin tavoin todeta, ”että jokaisen loistoauton pyöränjäljissä on joukko yliajettuja”.

Vastuu, jonka työntekijä asiakassuhteissaan ottaa kannettavakseen on kuitenkin vain pieni osa asiakkaiden kantamasta sijaisvastuusta, jonka taustalla usein vaikuttavat dynaamis-energeettiset tuhovoimat samalla kohtaavat työntekijän psyykkiset rakenteet. Juuri näiltä musertavan raskailta merkityskokemuksilta vastuunsiirtojärjestelmät säästävät ongelmaasiakkaan ympäristöä mahdollistaen samalla sen suhteellisen ”normaalin” toiminnan. On kuitenkin muistettava, että mikäli ammattiauttajat torjuvat ongelmat, joita eivät myöskään asiakkaiden omaiset tai muu lähiympäristö suostu kohtamaan, jää sijaisvastuu lopullisesti ja osittamat-

tomasti asiakkaan itsensä kannettavaksi. Kuvausta eksistentiaalisesta positiosta käsin vastuu sitten ikään kuin omia aikojaan ohjautuu sijaisena sairastaville perheenjäsenille. (Ketonen 1980). Tässä tapauksessa kenties useimmiten lapsille ja nuorille, jotka helposti näyttävät suostuvan aikuisten ”eksistentiaalisen tyhjiön” täyttäjiksi. Kirjoittajan kliinisessä terapiatyössä kohtaat lähes kaiken toivonsa menettäneet liimaa, butaanikaasua ja tinneriä ”impaneet”, itsetuhoisiin autovarkausiin tai mielettömään ilkivaltaan ajautuneet lapset ja nuoret kantavat ja ilmentävät toiminnassaan koko yhteiskuntamme ”irrationaalisuutta”, jota kanssaihminen oman elämänsä näyttämöltä käsin on kuitenkin hyvin vaikeata tavoittaa saati sitten myöntää todeksi. Edellä kuvattujen lasten ja nuorten elämän ”näyttämö” on usein kuollut, vihan hallitsema teräsbetoniautiomaa, jossa armoa ei anneta eikä pyydetä. (Lehtonen 1982 a, 1982 b, 1989 a).

Kuvattu ”ihmisyyden rajalle” sijoittuvia viisioita välttääkseen ovat ammatilliset vastuunsiirtojärjestelmät kehittäneet erilaisia vastuunjakoa- ja osittamismekanismeja, joissa ongelmaasiakasta koskeva ammatillinen ja inhimillinen vastuu jaetaan niin pieniin osiin esim. hoitokollektiivin, erilaisiin ongelmakokonaisuuksiin erikoistuneiden ammattiauttajien, lähiympäristön ja perheen kesken, ettei siitä jää ”mitään jäljelle”. Jokainen ongelma-asiakas, olipa hän miten vastenmielinen tai moniongelmainen hyvänsä on kuin oma historiankirjansa, jonka ulkoiset puitteet viestivät jotakin sen sisällöstä. Todelliseen muutokseen tähtäävän vuorovaikutuksen on kuitenkin kyettävä ”lukemaan” tuota kirjaa pintaa syvemmältä. Tässä suhteessa toimiva ja ymmärtävä vuorovaikutussuhde muodostuu usein myös muutoksen avaimeksi. Tullessaan pyrkimyksissään tai oireissaan ymmärteyksi ihminen alkaa myös ymmärtää itseään eri tavalla. Tässä suhteessa voi yhtyä eksistenttialisti Martin Heideggerin (1971) ajatukseen: ”Ymmärtäminen merkitsee myös muuttumista”, väittäen pitää paikkansa niin sosiaalityön

asiakkaan kuin työntekijänkin kohdalla.

Voidaan asettaa perusteltu kysymys, mitä voidaan tehdä, jotta sosiaalialan ammattilaiset, laitospasvattajat, yms. hoitotyötä tekevät ihmiset voisivat kehittää ammattitoimintaansa siten, että kehittämistyö koituisi myös asiakkaiden eduksi. Osaratkaisuksi voidaan kenties tarjota Jürgen Habermasin (1968) ajattelua sosiaalisesta emansipaatiosta. Sosiaalisen emansipaation idea palautuu viimekädessä ajatukseen avoimen ja kriittisen keskustelun aikaansaamaan ihmisen syvällisestä tunteenomaisesta itsetiedostamisesta. Uusia uria, tietynlaisia ”mahdollisia maailmoja” hahmottavan itsetiedostuksen kautta ihmiset alkavat vähitellen entistä vähemmän suojamekanismein tiedostaa sitä, mitä heidän ympäristössään tapahtuu. Emansipatorinen tietoisuus on luonteeltaan toiminnallista. Tieto muuttuu tietoisuuden kautta toiminnalliseksi muutoshakuisuudeksi. Samalla emansipatorisessa persoonallisuuden kasvussa ympäristö alkaa hahmottua ikään kuin uudelleen oman entistä ”totuudenmukaisempaan todellisuuskuvaan perustuvan toiminnan kautta. Emansipaationäkökulma on kaikkien omaan työhön ja elämään liittyvien manipulatiivisten ja perustelemattomien myyttien vihollinen. (ks. Hägglund 1985) Se velvoittaa vaikuttamiseen, mahdollisimman läpäisevään tiedotustoimintaan. Samalla se velvottaa nostamaan ”oman työn näyttämöllä” piileskelevän ”kissan” pöydälle. Tässä suhteessa sosiaalityön todellisuutta vastaava refleктоiva koulutus ja sen kehittäminen, alan keskustelevala tiedotustoiminta ja yhteiskuntapoliittinen osallistuminen ovat avainasemassa.

Saattaa olla, että emansipaationäkökulma nykyisellään liittyy myös perinteisesti naisvaltaisen alan muutokseen. Myytti katkerana sosiaalitoimiston ”tiskin” takana istuvasta, jotakin toisarvoista puuhastelevasta ja ammattiaan häpeävästä ”sosiaaliämmästä”, joka jakaa yhteiskunnan rahoja yhä epäluuloisena kuin omiaan, tai vastaavasti ruusuinen käsitys yliempaattisesta ja sydänverellään asiakkaiden ongelmiin samastuvasta sosiaaliterapeutista, joutavat uuden

keskustelun ja organisatorisen vaikuttamisen kautta romukoppaan. Oman työn logiikan selkeä tiedostaminen samanaikaisesti ”syrjittynä” ja ”syrjijänä”, ”alistettuna” ja ”alistajana” on kaiketi edustaa sellaista itsetietoisuutta, joka asettaa monet asiakastyön myytit oikeisiin yhteiskunnallisiin yhteyksiinsä. Samalla työstä ja ammatista luodut fragmetaariset kuvat ja niihin liittyvät odotukset voidaan entistä selkeämmin asettaa kriittisen tarkastelun kohteeksi.

Kuvaavaa sekä sosiaalityön asiakkaiden ja työntekijöiden samankaltaiselle asemalle on, että keskeiseksi avainkysymykseksi molempien ryhmien kohdalla nousee oman aseman entistä syvällisempi tiedostaminen. Molempien asemaan liittyy samalla tavalla ”ulkokohtainen” ja passiivinen suhde ongelmia uusintavaan elintäsoyhteiskuntaan sekä todellisten vaikutusmahdollisuuksien puuttuminen. Emansipatorisen itseymmärryksen kautta elämää ja ammattitoimintaa koskevat mielekkyysristiriidat voidaan ennenpitkää myöntää ja tiedostaa. Ne alkavat näyttäytyä oikeissa mittasuhteissaan; elämässä ja ammattityössä oleva ”reikä” paljastuu, jolloin se voidaan myös korjata. Mottona vaikuttamisen ja sijaisvastuun suunnassa voidaan kysyä, ovatko sosiaalityöntekijät harmaita toimistohiiriä, vai muutoksen mustia panttereita, ja vastata, mieluummin mustia panttereita.

Kirjallisuus

Aaltonen, Elli (1988) Asiakas sosiaali- ja työvoimapolitiikassa. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 6.

Ahtonen, Pirkko-Liisa & Järvelä, Marja (1988) Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen. Porvoo: WSOY.

Eräsaari, Leena (1990 a) Nilkin naamio. Jyväskylä: Tutkijaliitto.

Eräsaari, Leena (1990 b) Miten ammattilaiset pitävät asiakkaan loitolla. Sosiaaliviesti 1, 67—71.

Foucault, Michael (1980) Tarkkailla ja rangaista. Helsinki: Otava.

Frankl, Viktor (1983) Olemisen tarkoitus. Helsinki: Kirjayhtymä.

- Frankl, Viktor* (1986) Ehjä ihmiskuva. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Goffman, Erving* (1963) Stigma. New Jersey: Eaglewood Cliffs.
- Goldstein, Howard* (1990) The Knowledge Base of Social Work. Practice, Theory, Wisdom, Analogue or Art? Families in Society. The Journal of Contemporary Human Services 1, 32—43.
- Habermas, Jürgen* (1968) Erkenntnis und Interesse. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Heidegger, Martin* (1971) Sein und Zeit. Tübingen: Niemayer.
- Hägglund, Tor-Björn* (1985) Piilotajunnan ääni. Oulu: Pohjoinen.
- Ikonen, Pentti* (1989) Ideologiat, psykoanalyysi ja narsismi. Teoksessa Hägglund, Vilja & Rätty, Vuokko (toim.) Psykoanalyysin monta tasoa. 124—133. Psykoanalyttikko Tor-Björn Hägglundin juhlaKirja. Mänttä: Nuorisopsykoterapiasäätiön psykoanalyttisia toimituksia II.
- Jarva, Vuokko* (1990) Tarpeettoman ihmisen ongelma. Hyvinvointiyhteiskunnan tarkastelua uhrin kannalta. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 5.
- Karisto, Antti* (1988) Syrjäytymisen ongelma. Havaintoja 1980-luvun Suomesta. Kuntoutus 3—4, 17—24.
- Ketonen, Oiva* (1980) Sijaisvastuu ja sijaisena sairastaminen. Teoksessa Siltala ym. (toim.) Psykoterapia I. 223—252. Espoo: Weilin & Göös.
- Kivinen, Osmo & Lehtonen, Kimmo* (1984 a) Kuluttavan ihmissuhdetyön ongelmat. Mielenterveys 6, 11—15.
- Kivinen, Osmo & Lehtonen, Kimmo* (1984 b) BURN OUT -ilmiö sosiaalityössä. Sosiaaliturva 7, 350—352.
- Lehto, Juhani* (1990) Hoiva — kriittinen käsite vai löysää uskieltä. Sosiaaliviesti 1, 11—14.
- Lehtonen, Kimmo* (1982 a) Laitosnuorten aggressiivita. Sosiaaliturva 10, 435—436.
- Lehtonen, Kimmo* (1982 b) Lapsen epäsosiaalinen ura katkaistava mahdollisimman varhain. Sosiaaliturva 12, 902—904.
- Lehtonen, Kimmo* (1983 a) Voivatko asiakkaat vaikuttaa? Sosiaaliturva 15, 834.
- Lehtonen, Kimmo* (1983 b) Kulttuuriristiriidat koulukotikasvatuksen ongelmana. Sosiaaliturva 12, 637—638.
- Lehtonen, Kimmo* (1983 c) Sosiaalityön ammatillisuudesta. Sosiaaliturva 18, 962—966.
- Lehtonen, Kimmo* (1985) Sosiaalisesti vammaisilla samat oikeudet kuin muillakin. Turun Sanomat (alakerä 5.11.)
- Lehtonen, Kimmo* (1989 a) Skolhemsungdommarna — en marginell minoritet i vart samhälle. Finsk Tidskrift 4, 189—201.
- Lehtonen, Kimmo* (1989 b) Miten käy maikalta Rock & Roll? Kasvatus 6, 504—511.
- Maslow, Abraham* (1954) Motivation and personality. New York: Harper.
- Mäkelä, Matti* (1982) Tarkkailuluokka. Sosiaaliturva 10, 452—458.
- Phenix, Philip* (1968) Unamuno on Love and Pedagogy. Teoksessa Denton, David (toim.) Existentialism & Phenomenology in Education. 67—84. New York: Teachers College Press.
- Proust, Marcel* (1970) Kadonnutta aikaa etsimässä. Helsinki: Tammi.
- Rostilä, Ilmari* (1988) Subjektina sosiaalitoimistossa? Asiakassuhteen analysoitua toimeentulotuki-, PAV- ja lastensuojeluasiakkaiden kokemusten avulla. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 7.
- Siirala, Martti* (1972) Psychotherapy of Schizophrenia as Basic Human Experience. Helsinki: Psychiatria Fennica.
- Sipilä, Jorma* (1979) Sosiaalisten ongelmien synty ja lievittäminen. Helsinki: Tammi.
- Sipilä, Jorma* (1985 a) Sosiaalipolitiikan tulevaisuus. Helsinki: Tammi.
- Sipilä, Jorma* (1985 b) The Traditional and the New Poor. Teoksessa Riihinen, Olavi (toim.) Social Policy and Post-Industrial Society. Basic Report for 13th Regional Symposium on Social Welfare, ICSW. Helsinki.